

» meam, ut salvos faciam aliquos ex illis¹; » id est ut æmulando eos, qui crediderant, et ipsi crederent. Carnem enim suam dixit Judæos, propter consanguinitatem. Item illud ejusdem Isaiæ prophetæ, « Nisi credideritis, » non intelligetis²; » alius interpretatus est, « Nisi credideritis, non permanebitis: » quis horum verba secutus sit, nisi exemplaria linguæ præcedentis legantur, incertum est. Sed tamen ex utroque magnum aliquid insinuatur scienter legentibus. Difficile est enim ita diversos a se interpretes fieri, ut non se aliqua vicinitate contingant. Ergo quoniam intellectus in specie sempiterna est, fides vero in rerum temporalium quibusdam cunabulis quasi lacte alit parvulos, nunc autem per fidem ambulamus³. Non per speciem, nisi autem per fidem ambulaverimus, ad speciem pervenire non poterimus quæ non transit, sed per manum et per intellectum purgatum nobis coherentibus veritati: propterea ille ait: « Nisi credideritis, non permanebitis; » ille vero, « Nisi credideritis, » non intelligetis. »

XVIII. Et ex ambiguo linguæ præcedentis plerumque interpres fallitur, cui non bene nota sententia est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris penitus aliena est: sicut quidam codices habent, « Acuti pedes » eorum ad effundendum sanguinem: ἄκροι enim et acutum apud Græcos et velocem significat. Ille ergo vidit sententiam, qui transtulit, « Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, » ille autem alius ancipiti signo in aliam partem raptus erravit. Et talia quidem non obscura, sed falsa sunt, quorum alia conditio est: non enim intelligendos, sed emendandos tales codices potius præcipiendum est. Hinc est etiam illud, quoniam ἄκροι græce vitulus dicitur, ἄκροι quidam non intellexerunt esse

¹ Rom. II, 14. — ² Isai. VII, 9. — ³ Cor. V, 7. — ⁴ Psal. XII, 3.

« Plantationes, » et « Vitulamina » interpretati sunt: qui error tam multos codices præoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum; et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis: namque « Adulterinae plantationes non dabunt radices altas¹, » convenientius dicitur quam vitulamina, quæ pedibus in terra gradiuntur, et non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt.

CAPUT XIII.

Interpretationis vitium unde emendari possit.

XIX. SED quoniam et quæ sit ipsa sententia, quam plures interpretes pro sua quisque facultate atque iudicio conantur eloqui, non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur quam interpretantur; et plerumque a sensu auctoris devius aberrat interpres, si non si doctissimus; aut linguarum illarum, ex quibus in latinam Scriptura pervenit, petenda cognitio est, aut habendæ interpretationes eorum, qui se verbis nimis obstrinxerunt; non quia sufficiunt, sed ut ex eis veritas vel error detegatur aliorum, qui non magis verba quam sententias interpretando sequi maluerunt. Nam non solum verba singula, sed etiam locutiones sæpe transferuntur, quæ omnino in latinæ linguæ usum, si quis consuetudinem veterum, qui latine locuti sunt, tenere voluerit, transire non possunt. Quæ aliquando intellectui nihil adimunt, sed offendunt tamen eos, qui plus delectantur rebus, cum etiam in earum signis sua quædam servatur integritas. Nam solécismus qui dicitur,

¹ Sap. IV, 3.

nihil aliud est quam cum verba non ea lege sibi coaptantur, qua coaptaverunt qui priores nobis non sine auctoritate aliqua locuti sunt. Utrum enim inter homines, an inter hominibus dicatur, ad rerum non pertinet cognitionem. Item barbarismus quid aliud est, nisi verbum non eis litteris vel sono enuntiatum, quo ab eis qui latine ante nos locuti sunt, enuntiarī solet? Utrum enim ignoscere producta an correpta tertia syllaba dicatur, non multum curat qui peccatis suis Deum ut ignoscat petit, quolibet modo illud verbum sonare potuerit. Quid est ergo integritas locutionis, nisi alienae consuetudinis, conservatio loquentium veterum auctoritate firmata.

XX. Sed tamen eo magis inde offenduntur homines, quo infirmiores sunt; et eo sunt infirmiores, quo doctiores videri volunt, non rerum scientia qua aedificamur, sed signorum qua non inflari omnino difficile est, cum et ipsa rerum scientia saepe cervicem erigat, nisi dominico reprimatur iugo. Quid enim obest intellectori, quod ita scriptum est, « Quae est terra, in qua isti insidunt super eam, » si bona est an nequam; et quae sunt civitates, in quibus » ipsi habitant in ipsis¹? » Quam locutionem magis alienae linguae esse arbitror, quam sensum aliquem altiorem. Illud etiam quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum, « Super ipsum autem floriet sanctificatio mea². » nihil profecto sententiae detrahit: auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non « Floriet, » sed « Florebit » diceretur: nec quidquam impedit correctionem nisi consuetudo cantantium. Ista ergo facile etiam contemni possunt, si quis ea cavere noluerit, quae sano intellectui nihil detrahunt. At vero illud quod ait Apostolus, « Quod stultum est Dei, » sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, » fortius est hominibus³: » si quis in eo graecam locutio-

¹ Num. xiii, 20. — ² Psal. cxxxii, 18. — ³ I Cor. i, 25.

nem servare voluisset, ut diceret: « Quod stultum est Dei, » sapientius est hominum; et quod infirmum est Dei, fortius est hominum; » iret quidem vigilantis lectoris intentio in sententiae veritatem, sed tamen aliquis tardior aut non intelligeret, aut etiam perverse intelligeret. Non enim tantum vitiosa locutio est in latina lingua talis, verum et in ambiguitatem cadit, ut quasi hominum stultum vel hominum infirmum sapientius vel fortius videatur esse quam Dei. Quanquam et illud, « Sapientius est hominibus, » non caret ambiguo, etiamsi solocismo caret. Utrum enim his hominibus ab eo quod est « Huic homini, » an his hominibus ab eo quod est « Ab hoc homine » dictum sit, non apparet nisi illuminatione sententiae. Melius itaque dicitur: « Sapientius est quam homines, et fortius est » quam homines. »

CAPUT XIV.

*Ignoti verbi et ignota locutionis unde eruenda
cognitio.*

XXI. De ambiguis autem signis post loquemur, nunc de incognitis agimus, quorum duae formae sunt, quantum ad verba pertinet. Namque aut ignotum verbum facit haerere lectorem, aut ignota locutio. Quae si ex alienis linguis veniunt, aut quaerenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut eadem linguae, si et otium est et ingenium, ediscendae, aut plurium interpretum consulenda collatio est. Si autem ipsius linguae nostrae aliqua verba locutionesque ignoramus, legendi consuetudine audientique innotescunt. Nulla sane sunt magis mandanda me-

moriam quam illa verborum locutionumque genera, quae ignoramus, ut cum vel peritior occurrerit, de quo quaeri possint, vel talis lectio quae vel ex praecedentibus, vel consequentibus, vel utrisque ostendat, quam vim habeat, quidve significet quod ignoramus, facile adjuvante memoria, possimus advertere et discere. Quanquam tanta est vis consuetudinis etiam ad discendum, ut qui in Scripturis sanctis quodam modo nutriti educatique sunt, magis alias locutiones mirentur, easque minus latinas putent, quam illas quas in Scripturis didicerunt, neque in latinae linguae auctoribus reperiuntur. Plurimum hic quoque juvat interpretum numerositas collatis codicibus inspecta atque discussa; tantum absit falsitas, nam codicibus emendandis primitus debet invigilare solertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant, ex uno duntaxat interpretationis genere venientes.

CAPUT XV.

Commendatur itala versio latina, et graeca LXX. interpretum.

XXII. In ipsis autem interpretationibus itala caeteris praefertur: nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiae. Et latinis quibuslibet emendandis, Graeci adhibeantur, in quibus Septuaginta interpretum, quod ad Vetus Testamentum attinet, excellit auctoritas: qui jam per omnes peritiores Ecclesias tanta praesentia sancti Spiritus interpretati esse dicuntur, ut os unum tot ho-

¹ Vide lib. xviii, c. 43. de Civitate Dei.

minum fuerit. Qui si ut fertur, multique non indigni fide praedicant, singuli cellis etiam singulis separati cum interpretati essent, nihil in alicujus eorum codice inventum est, quod non iisdem verbis eodemque verborum ordine inveniretur in caeteris, quis huic auctoritati conferre aliquid, nedum praeferre audeat? Si autem contulerunt ut una omnium communi tractatu iudicioque vox fieret, nec sic quidem quemquam unum hominem qualibet peritia ad emendandum tot seniorum doctorumque consensum aspirare oportet, aut decet. Quamobrem etiamsi aliquid aliter in hebraeis exemplaribus invenitur quam isti posuerunt, cedendum esse arbitror divinae dispensationi, quae per eos facta est, ut libri quos gens Judaea caeteris populis, vel religione vel invidia prodere volebat, credituris per Dominum gentibus ministra regis Ptolomaei potestate tanto ante proderentur. Itaque fieri potest, ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere gentibus ille qui eos agebat, et qui unum os omnibus fecerat, Spiritus sanctus iudicavit. Sed tamen, ut superius dixi, horum quoque interpretum, qui verbis tenacius inhaeserunt, collatio non est inutilis ad explanandam saepe sententiam. Latini ergo, ut dicere coeperam, codices Veteris Testamenti, si necesse fuerit, Graecorum auctoritate emendandi sunt, et eorum potissimum, qui cum Septuaginta essent, ore uno interpretati esse perhibentur. Libros autem Novi Testamenti, si quid in latinis varietatibus titubet, graecis cedere oportere non dubium est, et maxime qui apud Ecclesias doctiores et diligentiores reperiuntur.

interpretati essent, nihil in scripturis eorum codicibus inven-

CAPUT XVI.

Ut translata signa intelligantur juvat tum linguarum notitia, tum rerum.

XXIII. In translatis vero signis, si qua forte ignota cogunt hærere lectorem, partim linguarum notitia, partim rerum, investiganda sunt. Aliquid enim ad similitudinem valet, et procul dubio secretum quiddam insinuat Siloa piscina, ubi faciem lavare jussus est, cui oculos Dominus luto de sputo facto inunxerat¹: quod tamen nomen linguæ incognitæ, nisi Evangelista interpretatus esset, tam magnus intellectus lateret. Sic etiam multa, quæ ab auctoribus eorundem librorum interpretata non sunt, nomina hebræa, non est dubitandum habere non parvam vim atque adjutorium ad solvenda ænigmata Scripturarum, si quis ea possit interpretari: quod nonnulli ejusdem linguæ periti viri, non sane parvum beneficium posteris contulerunt, qui separata de Scripturis eadem omnia verba interpretati sunt, et quid sit Adam, quid Eva, quid Abraham, quid Moyses, sive etiam locorum nomina, quid sit Jerusalem, vel Sion, vel Jericho, vel Sina, vel Libanus, vel Jordanis, vel quæcumque alia in illa lingua nobis sunt incognita nomina: quibus apertis et interpretatis multæ in Scripturis figuratæ locutiones manifestantur.

XXIV. Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus vel animantium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ

¹ Joan. ix, 7.

plerumque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur. Nam et de serpente quod notum est, totum corpus eum pro capite objicere ferientibus, quantum illustrat sensum illum, quo Dominus jubet astutos nos esse sicut serpentes¹, ut scilicet pro capite nostro, quod est Christus, corpus potius persequentibus offeramus, ne fides christiana tanquam necetur in nobis, si parcentes corpori negemus Deum? vel illud quod per cavernæ angustias coarctatus, deposita veteri tunica² vires novas accipere dicitur, quantum concinit ad imitandam ipsam serpentis astutiam, exuendumque ipsum veterem hominem³, sicut Apostolus dicit, ut induamur novo; et exuendum per angustias, dicente Domino: « Intrate per » angustam portam⁴? » Ut ergo notitia naturæ serpentis illustrat multas similitudines, quas de hoc animante dare Scriptura consuevit, sic ignorantia nonnullorum animalium, quæ non minus per similitudines commemorat, impedit plurimum intellectorem. Sic lapidum, sic herbarum, vel quæcumque tenentur radicibus. Nam et carbunculi notitia, quod lucet in tenebris, multa illuminat etiam obscura librorum, ubicumque propter similitudinem ponitur: et ignorantia berilli vel adamantis claudit plerumque intelligentiæ fores. Nec aliam ob causam facile est intelligere pacem perpetuam significari oleæ ramusculo, quem rediens ad arcam columba pertulit⁵, nisi quia novimus et olei lenem contactum non facile alieno humore corrumpi, et arborem ipsam frondere perenniter. Multi autem propter ignorantiam hyssopi, dum nesciunt quam vim habeat, vel ad purgandum pulmonem, vel ut dicitur, ad saxa radicibus penetranda, cum sit herba brevis atque humilis, omnino invenire non possunt;

¹ Matth. x, 16. — ² Ephes. iv, 24. — ³ Coloss. iii, 9. — ⁴ Matth. vii, 13. — ⁵ Gen. viii, 11.

quare sit dictum: «Asperges me hyssopo et mundabor¹». **XXV.** Numerorum etiam imperita multa facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis. Ingenium quippe, ut ita dixerim; ingenium non potest non moveri quid sibi velit, quod et Moyses², et Elias³, et ipse Dominus quadraginta diebus jejunaverunt⁴. Cujus actionis figuratus quidam nodus nisi hujus numeri cognitione et consideratione non solvitur. Habet enim denarium quater, tanquam cognitionem omnium rerum intexam temporibus. Quaternario namque numero et diurna et annua curricula peraguntur: diurna matutinis, meridianis, vespertinis, nocturnisque horarum spatiis: annua vernis, æstivis, autumnalibus hyemalibusque mensibus. A temporum autem delectatione dum in temporibus vivimus, propter æternitatem in qua vivere volumus, abstinendum, et jejunandum est: quamvis temporum cursibus ipsa nobis insinuetur doctrina contemnendorum temporum et appetendorum æternorum. Porro autem denarius numerus Creatoris atque creaturæ significat scientiam: nam trinitas Creatoris est, septenarius autem numerus creaturam indicat, propter vitam et corpus. Nam in illa tria sunt, unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est Deus⁵: in corpore autem quatuor manifestissima apparent, quibus constat, elementa. In hoc ergo denario dum temporaliter nobis insinuatur, id est quater ducitur, et caste et continenter, a temporum delectatione vivere, hoc est quadraginta diebus jejunare monemur. Hoc Lex, cujus persona est in Moyse, hoc prophetia, cujus personam gerit Elias, hoc ipse Dominus monet, qui tanquam testimonium habens

¹ Psal. li, 9. — ² Exod. xxiv, 28. — ³ Reg. xix, 8. — ⁴ Matth. iv, 2. — ⁵ Id. xxii, 37.

ex Lege et Prophetis, medius inter illos in monte tribus Discipulis videntibus atque stupentibus claruit¹. Deinde ita quæritur, quomodo quinquagenarius de quadragenario numero existat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter Pentecosten², et quomodo ter ductus propter tria tempora, ante legem, sub lege, sub gratia, vel propter nomen Patris et Filii et Spiritus sancti, adjuncta eminentius ipsa Trinitate, ad purgatissimæ Ecclesiæ mysterium referatur, perveniatque ad centum quinquaginta tres pisces³, quos retia post resurrectionem Domini in dexteram partem missa ceperunt. Ita multis aliis numerorum formis quædam similitudinum in sanctis Libris secreta ponuntur, quæ propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt.

XXVI. Non pauca etiam claudit atque obtegit nonnullarum rerum musicarum ignorantia. Nam et de psalterii et citharæ differentia, quidam non inconcinne aliquas rerum figuras aperuit; et decem chordarum psalterium non importune inter doctos quæritur⁴, utrum habeat aliquam musicæ legem, quæ ad tantum nervorum numerum cogat; an vero si non habet, eo ipso magis sacratè accipiendus sit ipse numerus, vel propter decalogum legis, de quo item numero si quæretur, nonnisi ad Creatorem creaturamque referendus est; vel propter superius expositum ipsum denarium. Et ille numerus ædificationis templi, qui commemoratur in Evangelio, quadraginta scilicet et sex annorum⁵, nescio quid musicum sonat, et relatus ad fabricam dominici corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos hæreticos confiteri Filium Dei non falso, sed vero et humano corpore

¹ Matth. xvii, 3. — ² Acte ii. — ³ Joan. xxi, 11. — ⁴ Psal. xxxii, 2; et cxi, 4. — ⁵ Joan. ii, 20.

indutum; et numerum quippe et musicam plerisque locis in sanctis Scripturis honorabiliter posita invenimus.

CAPUT XVII.

Origo fabulæ Musarum novem.

XXVII. NON enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui novem Musas Jovis et Memoriae filias esse finxerunt. Refellit eos Varro, quo nescio utrum apud eos quisquam talium rerum doctior vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem nescio quam, non enim nomen recolo, locasse apud tres artifices terna simulacra Musarum, quod in templo Apollinis donum poneret, ut quisquis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emeret. Itaque contigisse ut opera sua quoque illi artifices æque pulchra explicarent, et placuisse civitati omnes novem, atque omnes esse emptas, ut in Apollinis templo dedicarentur; quibus postea dicit Hesiodum poetam imposuisse vocabula. Non ergo Jupiter novem Musas genuit, sed tres fabri ternas creaverunt. Tres autem non propterea illa civitas locaverat, quia in somnis eas viderat, aut tot se cujusquam illorum oculis demonstraverant; sed quia facile erat animadvertere omnem sonum, quæ materies cantilenarum est, triforem esse natura. Aut enim voce editur, sicuti eorum est qui faucibus sine organo canunt; aut flatu, sicut tubarum et tiliarum; aut pulsu, sicut in citharis et tympanis, et quibuslibet aliis quæ percutiendo canora sunt.

CAPUT XVIII.

Profani si quid bene dixerunt, non aspernandum.

XXVIII. SED sive ita se habeat quod Varro retulit, sive non ita; nos tamen non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere potuerimus; nec ad illorum theatricas nugas converti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritalia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus, quia earum repertorem dicunt esse Mercurium; aut quia justitiæ virtutique templa dedicarunt, et quæ corde gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitia virtusque fugienda est: imovero quisquis bonus verusque Christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicumque invenerit, veritatem, quam confitens et agnoscens, etiam in Litteris sacris, superstitiosa figmenta repudiet; doleatque homines atque caveat, « Qui cog- » noscentes Deum, non ut Deum glorificaverunt, aut » gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, » et obscuratum est cor insipiens eorum: dicentes enim » se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt » gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis » corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, » et serpentium¹. »

¹ Rom. I, 21-23.

CAPUT XIX.

Doctrinarum genera duo reperta apud ethnicos.

XXIX. SED ut totum istum locum, nam est maxime necessarius, diligentius explicemus, duo sunt genera doctrinarum, quæ in gentilibus etiam moribus exercentur. Unum earum rerum, quas instituerunt homines, alterum earum, quas animadverterunt jam peractas aut divinitus institutas. Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitiosum est, partim non est.

CAPUT XX.

Scientiæ quas homines instituerunt aliquæ superstitionum plene. — Caronis dictum lepidum.

XXX. SUPERSTITIOSUM est, quidquid institutum est ab hominibus ad faciendam et colendam idola, pertinens vel ad colendam sicut Deum creaturam partemve ullam creaturæ, vel ad consultationes et pacta quædam significationum cum dæmonibus placita atque foederata, qualia sunt molimina magicarum artium, quæ quidem commemorare potius quam docere assolent poëtæ. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, haruspicum et augurum libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, sive in præcantationibus, sive in quibusdam notis quos

characteres vocant, sive in quibusque rebus suspendendis, atque illigandis: vel etiam aptandis quodam modo, non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes aut occultas, aut etiam manifestas: quæ mitiore nomine physica vocant, ut quasi non superstitione implicare, sed natura prodesse videantur: sicut sunt inanes in summo aurium singularum, aut de struthionum ossibus ansulæ in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, ut dextera manu sinistrum pollicem teneas.

XXXI. His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctim ambulantis amicus lapis, aut canis, aut puer medius intervenit: atque illud quod lapidem calcant, tanquam diremptorem amicitiae, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantis intercurrit. Sed bellum est quod aliquando pueri vindicantur a canibus: nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem qui medius intervenerit, ferire audeant, non impune: namque a vano remedio cito ille interdum percussorem suum ad verum medicum mittit. Hinc sunt etiam illa, limen calcare cum ante domum suam transit; redire ad lectum, si quis dum se calciat sternutaverit; redire domum, si procedens offenderit; cum vestis a soricibus roditur, plus tremere suspitione futuri mali, quam præsens damnum dolere. Unde illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esset consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret, respondit non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.